

JAUME I ES CONFESSA

A la memòria de Xavier Fàbregas

Per Xavier Renedo

Dues anècdotes, que en principi semblen dues minúcies, just abans de començar la invasió del regne de Múrcia. En primer lloc, un almogàver demana a Jaume I una gratificació, com era costum aleshores, per les bones notícies que li du. Quan el rei li pregunta a quines bones notícies es refereix, l'almogàver, donant per segura la victòria, li assenyala els sarraïns que s'acosten. Jaume I, però, ajorna el pagament de la gratificació fins que la victòria hagi tingut lloc. Tot seguit, el rei es confessa amb el dominic fra Arnau de Segarra i, malgrat la seva relació adúltera amb Berenguera Alfonso, li demana l'absolució. Fra Arnau, després d'un estira i arronsa, només li concedeix una benedicció.

Pot semblar que es tracta de dues anècdotes que no tenen relació entre elles, dos records de segon ordre que afloren a la memòria del rei en el moment de començar a narrar els primers moments d'una campanya militar. L'inici d'una campanya, de fet l'inici de la última gran campanya militar del rei, és un moment d'una certa solemnitat —recordem la sortida de Salou de la flota que, gairebé quaranta anys abans, anava cap a la conquesta de Mallorca. Per això el rei l'evoca, i de la mateixa manera que recorda les arengues que es van dir aquell matí de principis del 1266, pot recordar també una conversa pública amb un almogàver i una confessió, per descomptat privada, amb un frare dominic.

El paràgraf 426 del *Llibre dels fets* es pot llegir d'aquesta manera, però si ho féssim em sembla que en fariem una interpretació superficial. De fet hi ha un fil conductor entre la conversa amb l'almogàver i la confessió. Les paraules de l'almogàver, que dona per segura una victòria en una batalla que encara no ha començat, fan pensar a Jaume I que la victòria que sembla que gairebé tothom dona per feta està en perill, perquè no està massa segur de no estar en pecat, un pecat d'una certa gravetat que fins i tot podria fer que perdés la protecció divina i, per tant, un pecat que pot posar en perill l'èxit de tota la campanya. En una obra sovint tan lacònica com el *Llibre*

dels fets la mera juxtaposició de la conversa amb l'almogàver i la confessió amb el dominici estableix un vincle profund entre totes dues escenes.

Teresa Gil i Berenguera Alfonso

¿Quin era el possible pecat o, per usar les mateixes paraules del *Llibre dels fets*, 'tort' que feia néixer aquests dubtes en la consciència del rei? Doncs, un més que probable pecat d'adulteri. Jaume I estava casat amb Teresa Gil, la seva tercera esposa, des del 1255. Es tractava d'un matrimoni morganàtic, donat que Teresa Gil no tenia el rang de princesa. Poc abans de l'inici de la campanya de conquesta de Múrcia Jaume I havia conegut Berenguera Alfonso, filla il·legítima de l'infant Alfons, germà de Ferran III i nebot d'Elionor de Castella, la primera esposa del rei. La relació amorosa entre Jaume I i Berenguera era no només adúltera, sinó fins i tot incestuosa, perquè tots dos amants estaven units per un parentiu llunyà, que en els nostres dies no es podria fer servir per qualificar la unió com a incestuosa, però aleshores sí. Per resoldre aquesta situació el rei havia començat a fer gestions amb el papa Climent IV perquè s'anul·lés el seu matrimoni amb Teresa Gil i, tot seguit, es pogués casar amb Berenguera Alfonso.

Aquesta era la situació que podia posar en perill la conquesta de Múrcia: un adulteri amb derivacions incestuoses. Jaume I tenia, per tant, raons per estar preocupat. De tota manera la petició d'anul·lació de matrimoni que ja havia enviat a Roma, i que el rei confiava que s'aprovaria, li permetia de salvar una mica les aparences. El *Llibre dels fets* ens ha transmès un resum del que devia ser la confessió, un resum no gens imparcial, però que em sembla que permet de fer-se una idea del que va passar.

La confessió del rei

Donant gairebé per fet, com l'almogàver, però en un context molt diferent, que la demanda d'anul·lació del seu matrimoni seria acceptada, Jaume I comença la seva confessió dient que considera dona Berenguera gairebé com la seva esposa i que, per tant, no creu estar en pecat. Tot seguit, però, reconeix de forma implícita que la seva campanya per guanyar Múrcia per la fe cristiana era un mèrit que s'havia de tenir en compte, de manera que confiava que Déu no li passaria la factura al llarg de la campanya: «e aquest pecat que no ens tenia dan en lo dia de la batalla». Ras i curt, el rei comença dient que no creu estar en pecat, perquè manté amb Berenguera una relació gairebé de marit a muller, és a dir una relació lliure de culpa, però acaba demanant a Déu que no li tingui en compte «aquest pecat» en les batalles que s'acosten pels grans beneficis pel cristianisme que es derivaran de la campanya. El rei és, per tant, conscient que la seva situació

és irregular, tot i els esforços que fa per legalitzar la situació, i té por de trobar-se per primera vegada, si no en la seva vida, almenys en el relat del *Llibre dels fets*, amb una derrota.

Frare Arnau de Segarra, com a bon confessor, va al gra, qualifica la situació en què viu el rei de 'peccat mortal' i indica l'única manera possible de poder concedir-li l'absolució: apartar-se'n, és a dir separar-se de la nova amant. Jaume I, davant d'aquesta disjuntiva, afirma que iniciarà la campanya de conquesta amb la intenció de superar aquesta situació «o per una guisa o per altra», cosa que em sembla que només es pot interpretar així: o bé separant-se de la seva amant, o bé casant-s'hi si la demanda d'anul·lació del matrimoni amb Teresa Gil prosperava. (No estic gens segur, però, que Jaume I tingués de debò la intenció de separar-se de la seva amant si no hi havia cap altra opció). El rei també torna a dir que confia que els seus esforços al servei de la fe cristiana en la campanya que estava a punt de començar li serveixin per absoldre els seus pecats. Al final Jaume I demana a Arnau de Segarra que li doni la benedicció en nom de Déu, i el frare dominic la hi dóna.

Contrició o atrició?

Es va arribar a confessar del tot Jaume I? Fra Arnau de Segarra li va donar, a més de la benedicció, l'absolució dels seus pecats? Em sembla que no i que va ser per això que el rei va demanar, com a mínim, la benedicció. Penso dedicar a aquesta qüestió un article més detallat, però de moment em sembla que n'hi haurà prou de dir que, si analitzem des del punt de vista de la teologia de la penitència, les paraules del rei, i les justificacions que hi ha al darrere, s'arriba a la conclusió que no se li podia donar de cap de les maneres, almenys en el segle XIII, l'absolució.

Un element essencial en l'administració del sagrament de la penitència és el dolor pels pecats comesos. L'Església catòlica distingeix, i ja distingia aleshores, entre dues menes de dolor: la *contrició* i l'*atrició*. La *contrició* és l'estat ideal del penitent, el dolor per l'ofensa feta a Déu amb el pecat. L'*atrició*, en canvi, és una contrició imperfecta, un dolor provocat per la lletgesa del pecat o per la por a les penes infernals que se'n deriven. Es tracta d'un dolor contaminat, que està molt per sota de la *contrició*. Quina mena de dolor sentia Jaume I per la seva relació amb Berenguera Alfonso? Si hem de jutjar pel que se'ns explica en el paràgraf 426 del *Llibre dels fets*, es tracta d'un dolor d'*atrició*, però d'una *atrició* de molt baixa categoria, ja que el rei ni abomina de la lletgesa de la seva relació adúltera i incestuosa, ni té por a les penes de l'infern. L'únic que li fa por són les conseqüències que pot tenir la seva nova relació amorosa en la campanya

que s'acosta. Jaume I només té por, en definitiva, de perdre la gràcia de Déu i, sobretot, de posar en perill la victòria que l'almogàver dóna per feta de manera gairebé automàtica. Si s'ha definit l'*atrició* com una *contrició* imperfecta, l'*atrició* de Jaume I és una *atrició* imperfecta, potser la més imperfecta de les atricions, una atrició tan imperfecta que de fet gairebé no en té res, d'atrició. El rei, en realitat, ni creu que hagi comès cap pecat ni, en conseqüència, es penedeix de cap manera d'haver-lo comès.

Em sembla que això és el que devia pensar fra Arnau de Segarra i que per això es va negar a donar-li l'absolució. Com a mínim, això és el que va pensar, gairebé quaranta anys més tard, un altre dominic: fra Pere Marsili, el traductor del *Llibre dels fets* al llatí a principis del segle XIV. Fra Pere va traduir de forma molt amplificada l'escena de la confessió. En tradueixo alguns fragments al català:

Demana el rei el benefici de l'absolució i el confessor prudent s'hi nega en rodó si abans no expressava la seva ferma intenció de separar-se de l'esmentada dama [...] Com que el confessor no veia que estigués de debò contrit i es negava, per tant, a donar-li l'absolució: —Doneu-nos almenys la vostra benedicció! Fra Arnau va beneir el rei demanant a Déu des del més profund de les seves entranyes que la divina pietat el mantingués bo i sa enmig dels imprevisibles fets de la guerra.

Jaume I, per tant, va aconseguir almenys una benedicció, però no l'absolució. I a l'espera de la resposta del papa Climent IV a la seva demanda d'anul·lació de matrimoni, devia mantenir Berenguera Alfonso al seu costat durant tota la campanya de conquesta del regne de Múrcia. Al final, però, amb el papa Jaume I no va poder aconseguir ni l'absolució ni tan sols una benedicció, ja que la resposta de Climent IV, datada el 17 de febrer del 1266, rebutja en rodó la demanda d'anul·lació, presentada com una proposta «tan contrària a Déu, tan abominable davant dels àngels, tan monstruosa davant dels homes». Múrcia va caure, però Climent IV es va mostrar inflexible.